

2017. december

57 ”

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Kassák Lajos és Reiter Róbert¹

Egy kései Szélpál Árpád-vers így idézi meg Kassák Lajos avantgárd körét: „ülünk újra egymással szemben / a Der Sturmmal a kezemben / fiatalon / az asztalon / a Ma / (...) Barta a Vörös Zászlót tartja / átlótt mellel / kávéját kavarja / Újvári koszorúba fonja haját / lírává lobbantja Prózáját önmagát / Reiter még Rubinert bújja / Kahána ép lábbal sétál újra / az Univerzumba / ahol nincs nyegle rím / Kassák a lámpa / jelez a világba / virít tömpe ujján / a sárga nikotin”.² A metafora – Kassák mint lámpa, mint fényforrás – többek emlékeivel esik egybe. Ő volt az, aki a magyar avantgárd legismertebbé vált intézményeit, folyóiratait megteremtette, és ő indította el a pályán azokat, akiket Szélpál verse is emleget. Közülük ezúttal a temesvári születésű Reiter Róbert áll a vizsgálódás középpontjában, pontosabban az a kapcsolat, amely őt Kassák Lajoshoz fűzi, és amelynek levéldokumentumai és egyéb szöveges nyomai is fennmaradtak.

Reiter Róbert (1899–1989) magyar nyelvű, avantgárd költői életműve fokozatosan vált szélesebb körben is hozzáférhetővé: magyar szövegei és fordításai legnagyobb részt Kassák lapjaiban (Ma, 365, Dokumentum) jelentek meg eredetileg. Jelen volt Déry Tibor, Glauber Henrik, Kassák Lajos, Nádass József, Tamás Aladár társaságában az 1924 című, Bécsben kiadott versantológiában is,³ halála után pedig Deréky Pál és Kálmán C. György egyaránt jelentős mennyiségű szövegét vették fel reprezentatív avantgárd-antológiákba.⁴ Sajátos kanyart jelent az életmű befogadástörténetében, hogy 1989-ben, közvetlenül a szerző halála előtt német fordításban jelent meg az eredetileg magyarul írt versek legjelentősebb része.⁵ Ennek a német nyelvű kötetnek a megjelenéséhez bizonyára több tényező is hozzájárult: főként természetesen az, hogy a Reiter-családban használatos elsődleges nyelv mindig is a német volt (a költő apja sváb, anyja szlovák volt a többnemzetiségű Temesváron), ehhez kapcsolódóan pedig az is, hogy Reiter Róbert saját avantgárd korszakának lezárása után, a húszas évek végétől maga is német nyelvű életművet épített fel, részben Robert Reiter, részben Franz Liebhard írói néven – így a magyar irodalom többnyelvű szerzőinek sorába lépett. További előmunkálathoz jelentett azonban a német nyelvű kötethez Méliusz József gyűjtése, amelyik Reiter magyar nyelvű életművét annak irodalomtörténeti kontextusával együtt mutatta volna be a tervezett kötet egyre terebélyesedő koncepciója szerint, amelynek egy változata már a kiadói szerződésig is eljutott a Kritériumnál a hetvenes években. A Méliusz és a

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült

² SZÉLPÁL ÁRPÁD, *Újra*, Új Tükör 1981. február 1. 8.

³ 1924, bev. KASSÁK Lajos, Wien, Horizont Könyvek 3, 1924.

⁴ *A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve*, szerk. DERÉKY Pál, Bp., Argumentum, 1998.; *A korai avantgárd líra*, szerk. KÁLMÁN C. György, Bp., Unikornis, 2000.

⁵ REITER RÓBERT, *Abends ankern die Augen*, Klagenfurt–Salzburg, Wieser Verlag, 1989. A verseket legnagyobb részt maga a szerző, illetve közeli temesvári munkatársa, Erika Scharf fordították német nyelvre, a kiadási előkészületek során fellelt további szövegeket Robert Stauffer és Zsuzsanna Gahse.

szerző által összeállított magyar nyelvű törzsanyag végül további kiegészítésekkel, illetve a szerző által a hetvenes években (az osztályharcos szemlélettel szembeni, a Tanácsköztársaság bukása után megfogalmazott bírálatainak esetleges kései, kedvezőtlen fogadtatásától tartva) kihagyásra ítélt teoretikus cikkekkel együtt jelent meg 2016-ban,⁶ és ezzel lehetségessé vált a Reiter-életmű irodalomtörténetileg-poétikailag pontosabb megítélése.

Az alábbiakban néhány fennmaradt levéldokumentum révén próbálom megmutatni, hogy Kassák és Reiter között a kezdettől létező mester–tanítvány viszony mellett szoros munkatársi kapcsolat alakult ki előbb 1917–1919 között, Budapesten, majd pedig 1922–1924 között, Bécsben. Léven, hogy Reiter mindkét egyetemi városban bölcsészstudiumokat folytatott, tájékozódása és kapcsolathálója, illetőleg német és francia nyelvtudása fontos háttérberré tehetette őt a Ma körében. Gyakran kapott fordítói feladatokat a Ma 1918–1919-es, illetve 1923–1925-ös évfolyamaiban is, Szélpál Árpád idézett versében például a Rubinert olvasó Reiter olyan utalás, amelyik Ludwig Rubiner *Az ellenséges föld* című versének lefordítása által is kézzel fogható.⁷ De a Ma-szerzők német nyelvű népszerűsítésében is számíthatnak rá, akárcsak a lap terjesztésében temesvári és egyéb közegekben. Teoretikus írásai (*Vázlat: Társadalom, művész, művészet; Dogma, szkepszis, konstrukció*) a Ma 1923-as lapszámaiban fontos, korabeli nemzetközi elméleti tájékozódásról tanúskodó jelzések a Kassák-lapok akkori, pártpolitikával szembeni szkepsziséről.⁸ Az Akasztott Ember, az Ék vagy az Egység disszidens, Kassáknak apolitikusságot szemére vető, Kassák-körből kiszakadó szerzőihez képest Reiter kitart mestere elképzelései mellett, és a bécsi Ma egyik legjelentősebb, egyéni hangú költőjévé női ki magát. Kényszerű, családi okokból történő hazaköltözése miatt azonban hamarosan megszakad a Mához fűződő szoros kapcsolat, és megghiúsul a már ekkoriban tervezett önálló Reiter-verseskötet elképzelése is, amelyre Kassák utalást tesz egyik levelében. Ezt követően Reiter újságíróként, családfenntartóként tevékenykedik Temesváron.

Mielőtt a Kassák által írt, publikálatlan levéldokumentumokat tenném közzé az alábbiakban, Reiter néhány olyan visszaemlékező mondatát idézném fel, amelyek már a gyűjteményes Reiter-kötetben vagy más Reiter-publikációkban is nyilvánosságra kerültek. Azt a háttérmunkási-adatgyűjtő szerepet, amelyre nyelvtudása és irodalmi tájékozódása alkalmassá tette, egy Kurt Pinthusszal kapcsolatos emlék felidézésével példázhatjuk, amelybe ugyanakkor átszűrődik annak a viszonyulásnak a leírása is, amely a fiatal pesti bölcsészt a Nyugattal szembeállította: „Reiter Róbert 1918-ban megjelentette a *Gyűlölet énekét*. Ez volt az a vers, mely messzeáradó soraival, robbanásszerű lázadásával az emberi méltóság megnyomorítása ellen Osvát Ernőt a MA irodalmi estjén a Megyasszay Színház halljában erre a kérdésre indította: » Mért nem jelentkezett nálam soha?« Hogy is jelentkezhetett volna, amikor egy irodalmi mozgalom elszánt híve volt, melyet világ- és művészetnézeti különbségek választottak el az osváti felfogásoktól. Ez akkor történt, amikor Kurt Pinthus, aki azokban az időkben nevezetes szövivője volt az Európa-szerte elindult újító irodalmi mozgalmaknak, vagy két ívnyi terjedelmű munkáját erről a megújódott szellemű aktivizmusról, a német szövegből hevenyében kiolvasott magyar fordításban hoztam Kassák Lajos tudomására. Ennek nyomán ke-

⁶ REITER Róbert, *Elsüllyedt dal: Versek, cikkek, interjúk*, s.a.r. BALÁZS Imre József, Kolozsvár, Kriterion–Polis, 2016.

⁷ Ludwig RUBINER, *Az ellenséges föld* = Ma 1918/12. 139.

⁸ Kötetben lásd: REITER, *Elsüllyedt dal*, 167–188.

rült azután a MA címe alá nemsokára ez a sor: Aktivista folyóirat.”⁹ Reiter kapcsolathálója, nyelvi kompetenciái ugyanakkor más módon is segítették a budapesti Ma promócióját. Egykori temesvári reáliskolai tanárával, Turóczi-Trostler Józseffel fél évvel az érettségije után találkozik a Ma Váci utcai kiállítótermében – ezúttal már nem tanár-diák viszonylatban. Reiter a folyóirat munkatársaként vezeti őt körbe az épp aktuális kiállításon, majd a kapcsolat újravétele a következőképpen folytatódik: „Mikor aztán megjelent a lap következő száma, Kassák azt mondta nekem, hogy jó volna, ha azt a Pester Lloydban is behirdettetnénk, »– a maga volt tanára ott kritikuskodik, menjen és vigyen el egy számot neki« – adta ki Kassák az utasítást. Elmentem, s elmondtam, miről van szó. Turóczi-Trostler leülített, s azt mondta, írjam meg mindjárt a beharangozó cikket. Elkészítettem a német nyelvű kommunikét. Ha most nagyon megerőltetem magam, rájövök, hogy tulajdonképpen az volt az első nyomtatásban megjelent német nyelvű szövegem. Újvári Erzsébet *Prózáját*, amelyet aztán a temesvári Arbeiter Zeitung közölt le, valamivel később fordítottam.”¹⁰ A folyóirat és az egyes szerzők tehát egyaránt számíthattak arra, hogy a német nyelven olvasó közönség felé részben Reiter közvetítésével juthatnak el.

A bécsi Ma időszakában, ahogy pesti bölcsészhallgatóként is, Reiter küldözgeti a családtagjainak a folyóirat számait, nem kis büszkeséggel, és persze olykor értetlenségbe ütközve. Nővére, Emilia kezdetben lelkesen viszonyul ahhoz, hogy Reiter Kassák köréhez tartozik, később, ahogy a saját környezete konzervatív hozzáállásával is szembesül, egyre szkeptikusabb, majd egyenesen aggodalommal. Ezekről, illetve a lap pénzügyeivel kapcsolatos apróságokról Reiter Róbert és Emilia fennmaradt magánlevelezésében is olvashatunk,¹¹ Jelen kontextusban talán az az ingerült, minden bizonnyal a bécsi teoretikus cikkek közlésének idejéből származó mondat lehet a legérdekesebb, amelyik Emilia egy aggódó, a Ma politikai irányvonalát túlságosan baloldalinak címkéző megjegyzésére született meg válaszként: „Tanulok, és ha néha írok valamit (nem »töltöm ezzel« az időmet) azért teszem, mert épp úgy hoztam tartozik, mint a lélekzetvétel, vagy a napfény-szükségletem. Aztán: nekem itt semmiféle összeköttetésem nincsenek, a lap kizárólag képzőművészettel és irodalommal foglalkozik – mindennemű politika kizárásával – úgy, hogy rásütötték az »ellenforr-polgári« bélyeget és hogy megtagadta a multját, meg isten tudja mi mindent még.”¹² Az ingerült hangvétel alapján nyilvánvaló, hogy Reiter valóban úgy gondolja: a politikai célzatosság nem követendő irány ekkoriban a Ma számára.

Az alábbiakban Kassák Lajos eredetiben vagy Reiter Róbert kéziratos másolatában fennmaradt leveleit teszem közzé, amelyek a kettejük közötti kapcsolat különböző időszakaiba engednek betekintést.

⁹ Franz Liebhard beszéde Reiter Róbertről 197. = REITER, *Elsüllyedt dal*, 196–201.

¹⁰ Az avantgardizmustól a helytörténetig, 214. = REITER, *Elsüllyedt dal*, 210–225.

¹¹ Egy avantgárd költő alternatív városképei: REITER Róbert levelezéséből (1917–1924), közzéteszi BALÁZS Imre József, *Korunk* 2016/1, 92–109.

¹² *Uo.*, 106–107.

1. Kassák Lajos Reiter Róbertnek

Tisztelt Uram,

Két versét megkaptam és így nyugtatom: Nagyon sajnálom, hogy ez az első felkeresése még nem hozott olyan anyagot, hogy leadhatnám, de kézírataiból így is egy határozottan tehetséges emberrel ismerkedtem meg. Versei hibái, hogy kompozícióban egyenetlenek. A 6 óra címűben például a villamosból leszálló asszony, a diákkal játszó cseléd és a munkásokat néző dáma háromszoros motívuma mindháromszor egy és ugyanaz s így lapos és hatástalan marad az egész munka. Lényegében ez áll a másik versre is és mindkettőnek a részleteire is. Ha egy-egy szakasza szépen indul, valamelyik nem eléggé átgondolt és technikailag nem eléggé megmunkált sora teljesen lehúzza, naturalista sablonná teszi.

Kérem, hogy vigyázzon az általam említett hibákra, és arra, hogy a téma körét mélyebb és szélesebb dolgozza. Azt sem helyeslem, hogy egy miljöben és talán korban is tőlünk elég távol eső ember annyira a mi mondanivalóinkkal kezdi munkáit. A MA eddig felhozott témáin túl is vannak még megírásra érdemes dolgok, próbáljon meggazdagodni velük.

Különben csak a legtöbb jóreménnyel írjon, írjon.

S ha lesznek olyan kézíratai, amik Ön szerint beküldésre érdemesek – nagyon szívesen fogom venni és addig is a legnagyobb kíváncsisággal várom szerencsésebb kopogtatását.

Mindnyájukat tisztelettel üdvözlö

Kassák Lajos

A levél keltezetlen, jelenleg Reiter Róbert saját kezű másolatában áll rendelkezésünkre. A kézírtas másolat feltünteti, hogy a Ma szerkesztőségének és kiadóhivatalának címe ekkoriban Budapest, Sziget u. 16. szám alatt található. Reiter egyik visszaemlékezése szerint megírása 1916 őszére tehető: „1916-ban azokból a versekből, amiket már jónak ítélttem, küldtem néhányat a Tettnek. Tizenhét és fél éves voltam, amikor 1916 őszén megkaptam az első Kassák-levelet. Úgy éreztem, lovaggá ütöttek, bár a levél egyelőre elutasító volt. No sebj, ha nem futottam be egy igazi nagy folyóiratban, majd csinálunk mi folyóiratot az iskolában: 1917 elején az osztályban irodalmi részvénytársaságot alapítottunk, egykoronás alapon. Nekiláttunk egy litografált folyóirat megszerkesztésének, a címe Holnap lett, és száz példányban jelent meg.”¹³ Legkésőbb (a Holnap megjelenésének időpontját is figyelembe véve) 1917 tavaszáról származhat a levél, amint azt a kézírtas másolaton is megjegyzi Reiter. A szerző 6 óra című versének szövege jelenleg ismeretlen.

2. MA irodalmi és képzőművészeti folyóirat Reiter Róbertnek

Bpest, 1917 május hó

Nagyságos Reiter Róbert úrnak

Temesvár

Sorainkkal örömmel üzenjük meg, hogy lapunk új stációhoz ért: részv. társasággá alakult és terjedelemben, tartalomban meggazdagodva kerül olvasóink elé. Törekvésünk körülményeink szigorú megválogatásával értéket adni új művészeteknek. Uttörő munkánk csak úgy érheti el célját, ha barátaink továbbra is támogatnak, hogy előfizetőink gyarapodásával alapot kapjunk

¹³ Reiter Róbert emlékezik, 205 = REITER, *Elsüllyedt dal*, 202–209.

a kitartáshoz. Ezért bátorkodunk Önhöz, lapunk régi barátjához fordulni, hogy b. társaságában tegyen ösmertté bennünket és előfizetők szerzésével még erősebbé a küzdelemben.

Amidőn szíves jóakarataért és fáradtságáért előre is köszönetet mondunk, maradunk mély tisztelettel

MA
szerkeszti
KASSÁK LAJOS
BUDAPEST

A kézírásos levél eredetiben maradt fenn. Aláíratlan, az aláírást a MA pecsétje helyettesíti. Arról a szerkesztőségi meggyőződésről tanúskodik, hogy a lap szerzői köre egyben a lap támogatóinak a körét is jelenti, így minden bizonnyal a Reiter-kéziratokra reagáló Kassák-levél után keletkezett. Egy visszaemlékezése szerint egyébként Reiter avantgárd lapolvasói tapasztalata a lehető legspontánabb módon alakult: trafikban vásárolta első saját példányait A Tettből és a Der Sturm-ból is: „Eljutottam először is A Tethez. Nővéremmel Pesten jártam és egy trafikban megláttam A Tettet. Akkor láttam először. Megvásároltam két-három füzetet, így jutottam el aztán mint olvasó mindenekelőtt a Mához, kerültem a Strumhoz. Mert ugyanabban az időben jártunk Bécsben is a nővéremmel, (...) és ott találtam meg a Sturmot, szintén trafikban.”¹⁴ Természetesen mielőtt kézbe vette ezeket az avantgárd folyóiratokat, már olvasott róluk korábban a Nyugat és a Világ hasábjain, erre az *Elsüllyedt világban* közölt több visszaemlékezésében is kitér.

3. Kassák Lajos Reiter Róbertnek

Kedves Reiter,

nagyon haragudtam már magára, de most minden meg van bocsájtvá. A bátorító, kemény szavakat azonban nehezen kaphatja meg, én magam is komiszul állok. Bár közelről sem érintettek olyan tragikusan dolgok, mint magát. Nagyon magával érzek. Ne vegye ezt vigasztalásnak. De kívánom, hogy legyen erős. Még sok dolgunk van, és nem szabad, hogy az események letörjenek bennünket. Vigyázzon arra, hogy a szegény nővére sorsa ne hasson magára kedélyileg. Gyöngék vagyunk, és az ilyen esetek végzetesen hathatnak. Inkább feküdjön bele valami munkába. Ha eleinte nehezen is fog menni, higgye el, később egy rendes kerékvágásba zökken. Lehet, hogy magát nem is kell így biztatni. De ezzel a levéllel együtt magamat is biztatom. Kegyetlenül rossz szul megy a dolgom. Szürke itt minden és reménytelen. Az emberek szörnyen utálatosak úgy a pártéletben, mint az irodalomban. Boldog vagyok, ha néha-néha egy jobb írás kerül a kezembe. A maga új verse tetszik. Irjon sokat és küldje el. Ma adom postára a MA két utóbb megjelent számát, amiket gondolom maga nem ismer. (Az ottani boltosnak külön 10-10 darab.) Most egy német estélyt készítünk elő, és egy német MA-t. Ezen kívül Pesten is próbálok valamit csinálni. Tamás és a felesége most ott van. Ha jól megy, akkor össze tudunk ott hozni egy periódikusan megjelenő lapot vagy röpirat sorozatot és egy nagyobb estélyt. Most úgy áll a dolog, hogy menni fog. Az új versét ott fogom hozni. Ezenkívül itt minden pénteken este vita estéket rendezünk körülbelül 50 résztvevővel. Természetesen sok az ellenségünk. Havonta egy művész estét rende-

¹⁴ A rejtőző költő: Mag Péter tévéinterjúja Reiter Róberttel, műsoron: 1976. február 2-én és február 9-én. Gépirat, 15.

zünk 150 hallgatóval. Általában jól sikerülnek. No lássa nagyon panaszkodtam és most úgy látszik nincs is rá okom. Téved, téved. Mindez csak kényszermunka. Mozgási kényszer és nem több. Ezek az én természetem reflexmozgásai. Az a mélység és odaadás nincs meg bennem, ami egy komoly munkához szükséges. Sokszor gondolom, talán nem is bennem van a hiba. Az itteni környezet az, ami még engem is legyilkol. Talán ha egyszer haza lehet menni, akkor még a maga verses könyvét is ki szeretném hozni. És még sok minden tervem van. De lehet, hogy ott is így lesz. Amit eddig hazulról ismerek, az semmi. Két három fiuban azonban mégis látszik valami. Ezekre kell majd építeni. Bennem megvan hozzá a jóakarát. Az új előfizetőknek küldöm a lapot. Kérem, hogy dolgozzon tovább is.

A multkoriban küldött cikkének miért nem küldi a folytatását?? Így nem tudom használni.

A pénzt már átvettem. A Tettekért még nem voltunk. Nagyon szükséges már!

Irjon gyakrabban. Üdvözlí

Kassák Lajos.

Kedves Reiter, ez a levél már napok óta meg volt írva, de, szinte hihetetlen, nem volt pénzem feladni. Ne válasszon a válasszal.

A levél keltezetlen, jelenleg Reiter Róbert saját kezű másolatában áll rendelkezésünkre. Reiter a másolat végén megjegyzi, hogy a levél a 2x2 levélpapírra íródott. A Reiter életében bekövetkezett tragikus dolog a családfenntartó nővér, Emilia súlyos depressziója, amely miatt 1924-ben, egyetemi tanulmányait megszakítva haza kellett térnie Bécsből Temesvárra. Nővérét ezt követően szombati és kolozsvári klinikákon kezelték. A levélben említett vers minden bizonnyal az *Elsüllyedt dal*, amelyik a budapesti 365 1925/1-es lapszámában jelent meg. A cikk pedig, amelynek Kassák nem kapta meg a folytatását, lényegében azonos azzal, ami *A szó* címmel olvasható a gyűjteményes Reiter-kötetben.¹⁵ Keletkezésére így emlékszik Reiter: „Pogányék lapjában [Temesvári Hírlap] láttak napvilágot a szóról írt prózai fejtegetéseim is, amelyeket még Bécsben kezdtem papírra vetni. A kéziratot azon melegeben elküldtem Kassáknak is, hosszú időn át kérte, sürgette a befejezést. A zárófejezet azonban sohasem készült el. A szöveget fölolvastam a Temesvári Hírlap által 1926-ban rendezett irodalmi matinén is.”¹⁶

4. Kassák Lajos Reiter Róbertnek

Kedves Reiter Róbert,

végre valamit hallok magáról. Ugyanis ma este a kávéházban felkeresett egy ember (Doktor nem tudom ki), akinek maga vagy három hónap előtt átadott egy verset. Sajnos ő csak most hozta el. A verset nem tartom a legjobb dolgának, de azért örülök neki. A Dr. azt mondja, hogy meglehetősen nehezen él ott maga, de azért dolgozik. Azt mondja, van több kész cikke – miért nem küldi el? A mi életünk itt már teljesen tarthatatlan. Gazdaságilag teljesen tönkre vagyunk téve. A MA már hónapok óta nem jelent meg. És itt már nem is erőltetem az ügyet. Az én ügyeim otthon formálisan elévültek és így egy hónapon belül Pestre megyek. Ott elülről kezdem a dolgot. Lapot fogok csinálni és számítok a maga munkásságára is. Látja, részben örülök neki, hogy ilyen nyugtalan természetű vagyok, részben kétségbe vagyok esve, hogy így fogok átvergődni az

¹⁵ REITER Róbert, *A szó* = REITER, *Elsüllyedt dal*, 202–209.

¹⁶ *Az avantgardizmustól a helytörténetig*, i.h. 221.

életen. Ezer bajom mellett most is dolgozom. Írtam jó néhány verset, cikket és 7 novellát. Ezek elég érdekes dolgok. Szeretném már valahol kiadni őket. Igaz, megírtam az önéletrajzom második kötetét is. A Nyugatban fog jönni ez is. Már elintézett ügy. Kedves Reiter, hallom, hogy a maga családi bajai sem javultak meg időközben. Tudja fene, a mi életünkre nagyon rátolódtak a fekete felhők. De fontos, hogy maradjunk meg energikus embereknek. Valaki idegenre aligha számíthatunk. Az nagy baj, hogy országhatárok bennünket is így széttoltak egymástól. De lehet, hogy Pesten megint össze lehet egy valamire való csoportot hozni. Ha ezt sikerül megcsinálnom, talán magának is némi új energiát ad majd. De így is és addig is dolgozzon. Küldje el eddigi munkáit. Gyűjtöm az anyagot. Komoly és szép lapot szeretnék összehozni.

Irjon, üdvözl

Kassák Lajos.

Ha Pestre megyek, értesíteni fogom az átköltözésemről.

A levél keltezetlen, jelenleg Reiter Róbert saját kezű másolatában áll rendelkezésünkre. Reiter a másolat végén megjegyzi, hogy a levél a 2x2 levélpapírra íródott. Keletkezésének idejére egyrészt Kassák említett hazaköltözési terveiből következtethetünk (Kassák 1926 őszén érkezik Budapestre), illetve abból, hogy Reiterről már több hónapja nincsen híre. Reiter a Dokumentumban, Kassák 1926 decemberében indított lapjában egy cikk fordításával van jelen (Le Corbusier: *Sorozatkonstrukció*, Dokumentum 1927. január)

5. Kassák Lajos és Nádass József Reiter Róbertnek

Kedves Reiter,

a kutya istenit magának, mért nem jelentkezik. Én, mint látja, itthon vagyok, sőt már megint lapot csinállok. Szeretnék magától is kapni valamit – okvetlen.

A lap elég gazdag terjedelmű és szép kiállítású lesz. Föltétlen postafordultával válaszoljon.

Üdvözl Kassák Lajos.

Szóljál hát meg „Tabalás” virágom!

Üdvözl Nádass.

Ezenkívül küldje be az életrajzi adatait (3 sorban). Egy francia nyelvű antológiához szükséges.

Üdvözl K.

A levél keltezetlen, jelenleg Reiter Róbert saját kezű másolatában áll rendelkezésünkre. Reiter a másolatban megjegyzi, hogy a levél a Dokumentum levélpapírra íródott. Nádass József évődő, beékelt megjegyzése Reiter *Tabala-dal* című versére utal. (Ma 1924/3–4.) Francia nyelvű antológiáról, amelyben Reiter is szerepelt volna, jelenleg nincs tudomásunk. Ezt követő levélváltásról Kassák és az 1927-től magyarul már nem publikáló, újságíróként dolgozó Reiter között nincs tudomásunk. Kétségtelen azonban, hogy a kölcsönös nagyrabecsülés a későbbi években is megmaradt, Kassák *Az izmusok történetében* a következő módon méltatta Reitert: „a Ma első időszakának egyik legfinomabb hangú és legérettebb költője. [...] Munkái – ha nem is a Nyugat, hanem a Ma értelmében – halk hangú, jól kiegyensúlyozott ritmikájú költemények voltak. Nem annyira az expresszionistákhoz, mint inkább előfutáraikhoz hasonlított, elsősorban az osztrák Traklhoz és az epikus lendületű cseh lírikushoz, Otakar

Brezinához. [...] Négy-öt alapvető szenvedélyre visszavezetett, idillikus költészet ez, amelyben a háború gyűlölete és az asszony szeretete, a forradalom kívánása és a szenvedés fölötti részvét motívuma forr össze.”¹⁷ Reiter Róbert pedig egy kései dedikációtól indulva idézi fel azt az időszakot, amikor heti vagy még nagyobb gyakorisággal zajlott közöttük a szellemi eszmecsere: „Pesten is már, de különösen bécsi éveim alatt nagyon közel kerültem Kassákhoz. Erős szellemi élmények fűztek minket össze, megszámlálhatatlan együtt töltött óra és végtelen gyaloglások az esti Budapest utcáin, a Bécsben rendszerré vált vasárnapi együttlétek, új arculatú külföldi folyóiratokkal való ismerkedések, és mindig megújult iramú beszélgetések, átfűtött viták az új költészet, általában az új inspirációjú művészetek alapvető kérdéseiről – ez a szellemi mozgalmasság és izgalom, mérlegelés és eltűnődés, elvi opposíció aranyveretű hangja és termékeny nyugalanság vonul át emlékezetemen, ha Kassák ajánló sorait olvasom *A tölgyfa levelei* címlapján 1964-ből : »Reiter Róbertnek régi emlékekkel«,”¹⁸

¹⁷ KASSÁK Lajos, *Az izmusok története*, Budapest, Magvető, 1972, 230–232.

¹⁸ Franz Liebhard *beszéde...*, 198–199.